

2022

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öncülüğünde 2015'ten günümüze kesintisiz devam eden Zamanın İzleri adlı serimizi bu yıl "İklim Değişikliği" temasıyla okurlarımızın takdirine sunuyoruz. Değişen iklimin dünyamız ve yaşamlarımız üzerinde meydana getirdiği ve getirmeye devam ettiği pek çok konuda, üniversitemizin farklı birimlerinden değerli öğretim elemanlarımızın yapmış oldukları çalışmalar bu kitap içerisinde bir araya getirilmiştir.

Farklı disiplinlerden yayınların, ortak bir temada bir araya getirilmesi ile değişen iklimin sonuçları konusunda farkındalık yaratılmak istenmiştir. Bu bağlamda, bu kitabı iklim hareketinin bir parçası olarak görüyor ve iklim değişikliği literatürüne katkı sağlayan bir yayın olarak okuyucularımızla buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ:
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Editörler
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA
Doç. Dr. Badegül CAN EMİR
Doç. Dr. Serkan DEMİREL

Yayın Kurulu
Doç. Dr. Serkan DEMİREL
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ
Arş. Gör. Didem TURAN

Danışma Kurulu
Prof .Dr. Ahmet Hakan YILMAZ
Prof. Dr. Ali Muzaffer FEYZİOĞLU
Prof. Dr. Asım KADIOĞLU
Prof.Dr. Atila DOĞAN
Prof. Dr. Bahittin KAHVECİ
Prof. Dr. Hatice ODACI
Prof. Dr. Oktay YILDIZ
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Prof. Dr. Sevgi KOLAYLI
Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Prof. Dr. Uğur KAYA
Prof. Dr. Zehra ŞAHİN
Doç. Dr. Ertan DÜZGÜNEŞ
Doç. Dr. İsmail KÖSE
Doç.Dr. Muzaffer BAŞKAYA
Doç. Dr. Nazan YILDIZ
Dr. Öğretim Üyesi Ferhat ONUR
Dr. Öğretim Üyesi Temel SAĞLAM

Düzelti
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ
Arş. Gör. Enes ADIGÜZEL

Kapak Tasarımı
Arş. Gör. Didem TURAN

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON.
Tel.: 0 462 377 21 44

1. Baskı: Aralık 2022

Baskı Adedi: 100

ISBN: 978-605-2271-51-3

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu.
Tel: 0462 377 22 32

-Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.-

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayımlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

TABİATIN YASASI YAHUT HALİFENİN HURÂFESİ: BAĞDAT'IN İŞGALİ ARİFESİNDE DOĞA OLAYLARINA DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER

Eyyüp YILMAZ*

Giriş

Ortaçağ'da devletlerin akıbetini belirleyen ve toplumlar üzerinde yadsınamaz etkiler bırakan olayların başında Moğol istilâsı gelmektedir. Zira istilâ hareketiyle birlikte bir yandan coğrafyaların siyasî dengeleri değişirken, diğer yandan değişen siyasî dengelere bağlı olarak toplumların dinî ve düşünsel yapıları da etkilenmiştir.[1] Büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bu dönem birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve başta Orta Asya olmak üzere Hârizm, Horasan, İran, Irak, Azerbaycan, Anadolu ve Suriye'de yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlar muhtelif çalışmalarda ele alınmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında bu sancılı süreçte kimilerin aylar süren kuşatmalarda kıtlıkla imtihan olduğu, kimilerin ise Moğollar'a direndikleri için katledildiği görülmektedir.[2] Katliamların duyulmasıyla mücadele etmeksizin teslimiyetçi bir tavır sergileyenler olduğu gibi yurtlarını terk edip muhtelif coğrafyalara göç edenler de olmuştur.[3]

* Arş. Gör. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, eyyupyilmaz@ktu.edu.tr

[1] Moğollar zamanında İslâm toplumlarında yaşanan büyük değişim ve dönüşümlere dair müstakil çalışmalar ve bazı değerlendirmeler için bkz: Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih Orta Dönemlerde İslâm'ın Yayılışı*, C. 2, Çev. Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul 1993; Osman Gazi Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016; Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, Çev. Merve Özkılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018; Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Orta Çağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

[2] Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 119-125.

[3] İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, C: 12, Çev: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Damar Yayınları, İstanbul 1987, s. 325; Ninhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, Çeviri ve Notlar: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 56-57; Moğol istilâsıyla birlikte yaşanan göç dalgaları için bkz: Eyyüp Yılmaz, *Tasavvuf'un Anadolu'ya*

Bütün bu yaşananlar doğal olarak insanları korku, çaresizlik, belirsizlik, umutsuzluk gibi duygulara sevk etmiştir. Ayrıca Moğollar'a karşı koyması beklenen İslâm devletlerinin de uğradığı başarısızlıklar, insanları "yeni kurtarıcı güçlere" yöneltmiştir. Ortaçağ İslâm toplumlarının içinde bulunduğu bu ahval, bazı efsâneler, hurâfeler ve bâtıl inançlar için uygun tarihsel zemin oluşmuştur. Ancak ifade etmek gerekir ki oldukça geniş coğrafyalara yayılan istilâ hareketine bağlı olarak ortaya çıkan efsâneler, hurâfeler ve bâtıl inançları bir bütün olarak ortaya koymak mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışma Bağdat'ın Moğollar tarafından işgali arifesinde Abbasî Halifesi Müsta'sım-Billâh'ın Hülâgû'ye gönderdiği mektupta yer alan iklim ve doğa olaylarına dair bazı hurâfelere odaklanmaktır. Ayrıca bu çalışma Şamanist bir gelenekten beslenen Hülâgû'nün, iklim ve doğa olaylarına dair bu hurâfelere karşı tavrını da incelemektedir. Bu çalışmada son olarak Müneccim Hüsameddîn ile ünlü filozof Hâce Nasîrüddin Tûsî arasındaki tartışmalar merkeze alınarak halifenin hurâfesine dair iki farklı bakış açısı ortaya konmaktadır.

1. Kısa Bir Tanım: Efsâneler, Hurâfeler ve Bâtıl inançlar

Toplumlara yön veren dinlerin ve bu dinlerin bünyesinde varlık gösteren inanç ve düşüncelerin muhtelif sistem ve doktrinler olarak ortaya çıkması dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarıyla doğrudan alakalıdır.[4] İslâmiyet de mezkûr şartların etkisiyle çok kısa bir süre zarfında muhtelif coğrafyalara yayılarak yeni kültür ve medeniyetlerle karşılaşmıştır. Henüz ilk yüzyılını tecrübe eden İslâmiyet ile doğduğu yerden çıkan berrak sular taşıyan nehirler arasında bir bağ kurmak mümkündür. Nasıl ki nehirlerin taşıdığı sular, geçtikleri yatakların toprakları ve kendisine sonradan bağlanan kollarla zenginleşip yeni renkler almışlarsa aynı şekilde İslâmiyet de yayılmış olduğu coğrafyaların fıtratlarından etkilenmiştir.[5]

Yayılmasında Moğol İstilâsı'nın Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015.

[4] Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi,* Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 95-144; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 155-222; Ahmet Yaşar Ocak, "Mevlânâ Önce Kendi Zaman ve Zemininin İnsanıdır Yahut Mevlânâ'yı Doğru Anlamak Üzerine", *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi Makaleler-İncelemeler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 194-214; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 145-146; Haşim Şahin, *Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler, Dervişler, Fakihler, Gaziler (1300-1400)*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 64-70.

[5] İbn Haldun, *Mukaddime*, C: 1, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 259-266; Mesudî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, Mütercim: Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 35-40;

Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse, İslâmiyet'in yayılmasına bağlı olarak yüzyıllar boyunca kendi tarihsel tecrübesini yaşayan toplumlarla Müslümanlar arasında bazı kültürel kaynaşmalar meydana gelmiştir. Özellikle İranlılar'ın ve Türkler'in İslâm dünyasına dâhil olması bu süreci hızlandırarak büyük değişim ve dönüşümlere zemin hazırlamıştır.[6] Nitekim sosyo-kültürel ortama göre bir yandan İslâm'ın kitabî yorumunu güç kazanırken diğer yandan özellikle Halk İslâmı'nın temelini de oluşturan bazı efsâneler, hurâfeler ve bâtıl inançlar da varlıklarını korumuştur.[7]

İnsanlık tarihi boyunca zamana ve mekâna göre değişiklik gösteren efsâneler, hurâfeler ve bâtıl inançların izlerini bütün din ve medeniyetlerde takip etmek mümkündür. Daha çok esâtîrü'l-evvelîn yani "önceki milletlere

---

Simon O'Meara, *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fes Labirentinin Sınırlarında*, Çev: Hatice Orman Topçu, Açılım Kitap, İstanbul, 2014, s. 11; Ramazan Altıntaş, "İslâm Anlayışında Bid'at ve Hurâfenin Çerçevesi", *Dini Araştırmalar,* C: 6, S: 16, 2003, s. 111.

[6] Doğrudan olmasa bile Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerle birlikte kâdim Hint ve Yunan medeniyetleri de Müslümanlar'ın dinî anlayışlarını şekillendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Haz: Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 46-47; M. Fuad Köprülü, *Türk Tarih-i Dinîsi*, Haz: Metin Ergun, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 144; Mezkûr kültür ve medeniyetlerin İslâmiyet üzerindeki etkilerine dair bazı değerlendirmeler için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi" Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir "mise-en-question" Denemesi)", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C: 6, S: 1, 2009, ss. 137-163; Ayrıca bkz: Denise Lardner Carmody-John Tully Carmody, *Mysticism: Holiness East and West,* Oxford University Press, New York 1996; D. T. Suzuki, *Mysticism: Christian and Buddhist,* Routledge, London 2002.

[7] İslâm'ın serüvenine dair muhtelif çalışmalar kaleme alan Ahmet Yaşar Ocak, yaklaşım, yöntem ve yorum denemeleriyle alana adeta yeni bir soluk getirmiştir. Özellikle tarihsel süreçte İslâm'ın nasıl yorumlandığına dikkat çeken müellif, aynı zamanda "Halk İslâmı (Popüler İslâm), Kitabî İslâm (Medrese İslâmı), Tekke İslâmı (Mistik İslâm), Devlet İslâmı (Siyasallaşmış İslâm)" gibi kavramların çerçevesini de çizmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, "Tarihsel Süreç İçinde Türklerin İslâm Yorumu (Tarih Boyunca Türkler ve İslâm Problemine Genel Bir Bakış Denemesi)", *Türkler, Türkiye ve İslâm (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 23-76; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7-21; Halk İslâmı'nın oluşmasında etkili olan bazı hurâfeler, efsaneler ve bâtıl inançlara dair değerlendirmeler için bkz: Cevdet Kılıç, *Hak Dini ve Halk Din,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 181-196.

ait rivayetler" anlamında kullanılan efsânelerin "gerçeğe uymayan düzensiz, asılsız ve boş sözler" anlamında da kullanıldığı bilinmektedir.[8] Kendisine kutsiyet veren mitlerden beslenen efsâneler, masalların olağanüstülük özelliklerini de barındırmaktadır. Bazı tarihî gerçeklikleri de destanlardan alarak oldukça girift bir yapıya bürünen efsânelerin hurâfelerle de yakın anlamları bulunmaktadır. Zira genellikle gerçek dışı kabul edilen hurâfelerin de efsâneler gibi herhangi aklî ve mantıkî dayanağı olmayan tutum ve davranışları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.[9] Bununla birlikte tarih boyunca resmî din anlayışları karşında "dinde sapkın öğreti" olarak kabul edilen hurâfeler, Yahudilik'te "putperestlerin yolu" olarak nitelendirilmiştir. Hıristiyanlığın hâkim din anlayışını temsil eden kiliseler de benzer bir yol takip ederek hurâfeleri heretik karakterlerin kaynağı olarak belirtmiştir.[10] İslâm'da ise bâtıl inanç ve davranışları ifade etmek için kullanılan "uydurulmuş söz" veya "önceki milletlerin geleneği" şeklinde efsânelerin tanımına benzer bir karşılık bulmuştur.[11] Tam da bu noktada bâtıl inanç ve davranışların neler olduğu ve nasıl yorumlandığı da önem kazanmaktadır. Çünkü toplumların veya bireylerin dinî temayülleri doğrultusunda kimilerinin bâtıl kabul ettiği inanç ve davranışlar bir diğeri tarafından kutsal addedilmektedir. Bu nedenle mutlaka sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamıyla değerlendirilmesi gereken bu kavramlar üzerinde herkesin mutabık olabileceği bazı tanımlar yapmak oldukça güçtür.[12]

---

[8] Abdülkadir İnan, *Hurâfeler ve Menşeleri*, Nur Matbaası, Ankara 1962, s. 3-8; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 13; İsmail Lütfi Çakan, *Hurafeler ve Batıl İnanışlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 12; Şerafettin Gölcük, "Esâtîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 11, 1995, ss. 359-360; Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif ayetlerinde daha çok "eskilerin masalları" veya "eskilerin efsaneleri" anlamında kullanılan esâtîrü'l-evvelîn ifadesi, geçmişin tarihi olarak yorumlandığı gibi, "bâtıl ve hurâfe" olarak da anlam bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hatice K. Arpaguş, "Mitoloji, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 25, (2003/2), s. 8; Bu kavrama dair farklı görüşler ve daha geniş bilgiler için bkz: Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında -Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerinde Yazılar-*, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s. 25-35; Tuğrul Balaban, *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 27-28.

[9] Ali Murat Yel, "Hurafe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 18, 1998, s. 381-382; Altıntaş, "Bid'at ve Hurâfenin Çerçevesi", s. 118-119; Balaban, Efsane, Menkabe ve Memoratlar, s. 27-28.

[10] İnan, Hurâfeler ve Menşeleri, s. 6; Yel, "Hurafe", s. 381-382.

[11] Yusuf Şevki Yavuz, "Hurafe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 18, 1998, s. 382.

[12] Ali Köse ve Ali Ayten, "Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: IX, S: 3, 2009, s. 49.

Dolayısıyla detayları mezkûr çalışmalara havale ederek Bağdat'ın Moğollar tarafından işgali arifesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelere geçmek yerinde olacaktır. Ancak öncelikle bu gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlayan Moğol istilâsını öz hâliyle hatırlamak yarar sağlayacaktır.

2. Doğudan Batıya Esen Fırtına: Moğol İstilâsı

Orta Asya'nın kendine has iklim ve sert tabiat şartları içinde yaşayan Moğollar, cihan hâkimiyetini arzulayan Cengiz Han (1206-1227) liderliğinde birleşerek hedefledikleri dünya devleti için hazırlıklara başlamıştır.[13] Cengiz Han, istilâ hareketine geçmeden önce Moğollar'ı adeta bir *toplum mühendisi* gibi tahlil etmiş ve yaşanan sorunlara çağın şartlarına uygun çözümler üretmiştir.[14] Bu hususta öncelikle siyasî birlikten yoksun ve sürekli birbirleriyle mücadele halinde olan kabileleri aynı amaç etrafında birleştirmiştir.[15] Akabinde onlarda sıkça görülen zorbalık, hırsızlık, hilekârlık gibi davranışları yasaklamış ve yeni bir toplumsal düzen kurmuştur.[16]

Cengiz Han, kurmuş olduğu yeni toplumsal düzenin temellerini sağlamlaştırmak ve hareketine meşruiyet kazandırmak adına dinî bir kimlik kullanmayı da ihmal etmemiştir. Bu dinî kimliğin oluşmasında Moğollar

---

[13] Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C: 1, Neş: Mirza Muhammed Kazvînî, Tahran 1389, s. 15; Türkçe tercümesi için: Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 82-83; B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev: Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 58-60.

[14] Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıkması ve Moğol yasalarına dair geniş bilgi için bkz: Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan- Ch'ao Pi-shi), *Moğolların Gizli Tarihi (Yazılışı: 1240)*, Çev: Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 125-141; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 84-91; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s. 21-23.

[15] Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 82-84; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 47-49; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C: II, Süryanice'den İngilizce'ye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye çeviren, Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 476-478; Bertold Spuler, İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350), Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 32-33; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*, Çev: Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 293-297.

[16] *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 125-141; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 83-91; Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, Çev: Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 20; Hei Ta shi lu, "Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar", *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Çev: Ankhbayar Danuu, Yayına Haz: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 133-135.

arasında yaygın olan bir efsâne oldukça önem arz etmektedir. Zira bu efsâneye göre oldukça zor şartlar altında yaşayan Moğollar, Tanrı ile konuştuğunu iddia eden bir adamın müjdesini almıştır. Moğollar'ın muteber kabul ettikleri bu adam, Tanrı'nın yeryüzünü Cengiz Han adını verdiği Timuçin ve çocuklarına verdiğini belirtmiştir.[17]

Tanrı'nın kendisine vaad ettiği yeryüzü devleti için harekete geçen Cengiz Han[18], her geçen gün biraz daha güçlenerek muhtelif devletlere elçiler göndermeye başlamıştır. Kendisine itaat arz edenlere karşı oldukça lütufkâr davranmış, karşı gelenlere ise bir o kadar sert tedbirler almıştır. Karizmatik bir lider olan Cengiz Han, siyasî zekâsını da kullanarak ittifaklar kurmuş ve rakiplerini bertaraf etmeye başlamıştır.[19] Bazı devletler yapılan mücadeleler sonucunda tahakküm altına alınırken, Uygurlar gibi bazı devletler de bizzat elçiler göndererek Moğol himayesini kabul etmişlerdir.[20] Uygurlar'dan gelen bu talep her iki devletinde yararına olmuştur. Zira bu himayeyle birlikte Uygurlar, akrabalık ilişkileri de kurdukları Moğollar sayesinde Karahıtaylar tehlikesinden kurtulurken, Moğollar da Uygurlu devlet adamlarının kültürel tecrübesinden istifade etmiştir.[21]

Cengiz Han döneminde Moğollar, çok kısa bir süre zarfında dönemin en güçlü devletleri olan Çin, Karahıtaylar ve Hârizmşahlar ile mücadele

---

[17] Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 477-478; Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Çev: Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 5-6; Ayrıca bkz: Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke, 1251-59", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol: 46, No: 2, 1986, s. 495-496; Moğollar arasında yaygın olarak kullanılan "Gökte bir Allah, yerde bir hükümdar" sözü bile onların cihan hâkimiyeti inancına sahip olduklarını gösterir mahiyettedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Spuler, *İran Moğolları*, s. 32-33; Moğollar'da görülen "dünya devleti" düşüncesi ile Türkler'de görülen "Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi" arasındaki benzerlikler için bkz: Osman Turan, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks," *Studia Islamica*, No: 4, 1955, ss. 77-90.

[18] Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 477-478; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 5-6.

[19] *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 43-60; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 91-96.

[20] *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 155-168; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 96-97.

[21] *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 159; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 97; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 401-405; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 156-157; Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 208-220; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, 30.

edebilecek bir güce erişmiştir.[22] Moğollar Çin seferinin akabinde Karahıtaylar'ı ortadan kaldırmış ve Hârizmşahlar ile sınır komşusu haline gelmiştir. Bu komşuluk kısa sürede büyük mücadeleleri beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu mücadeleler karşısında tutunamayan Hârizmşahlar, yüzyıllar boyunca Türk-İslâm medeniyetinin başlıca ilim ve kültür merkezleri olan Semerkand, Buhara, Hârizm, Mâverâünnehir, Horasan ve İran gibi coğrafyalarını Moğol hâkimiyetine bırakmıştır.[23]

Cüveynî tarafından "cihan hükümdarı" olarak nitelendirilen Cengiz Han, ömrünü savaş meydanlarında geçirmiştir. Hatta ilerlemiş yaşına rağmen katılmış olduğu son seferinde yakalandığı hastalığın pençesinden kurtulamamış ve 1227 yılında vefat etmiştir.[24] Moğollar, Cengiz Han'dan sonra yeni bir döneme girmiş ve kısa bir duraklama döneminden sonra Mengü Han (1251-1259) döneminde yeniden toparlanıp harekete geçmişlerdir.[25] Ağabeyi Mengü Han'ın kendisine verdiği görevleri yerine getirmek üzere harekete geçen Hülâgû (1256-1265), öncelikle Batinîler üzerine seferler düzenlemiş ve 1256 yılında Alamut Kalesi'ni alarak darbedilen paralara kendi adını da ekleyerek ilhanlılığını duyurmuştur.[26]

---

[22] İbnü'l-Esîr, *El-Kamil Fi't-Tarih*, s. 329; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 30.

[23] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 61-65, 72-76; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 119, 130, 143, 147, 165, 177; Ötemiş Hacı, *Çengiz-nâme*, Haz: İlyas Kemaloğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 3; Osman G. Özgüdenli, "Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu", *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar ve İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 225-227; Bu süreçte yaşanan gelişmelerin menakıpnameler üzerinden aktarımı için bkz: Eyyüp Yılmaz, "Moğol İstilâsına Dair İki Farklı Aktarım Biçimi: Tarihî Kaynaklar ve Menakıpnameler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S: 98, 2021, ss. 41-64.

[24] *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 187-205; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 98-102; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 184-187; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 472-473; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 15; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 251-253.

[25] Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 158-184.

[26] Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 503-506; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 18; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 560; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 27; Spuler, *İran Moğolları*, s. 59-77; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s. 132-133; Thomas Theodore Allsen, *Politics of Mongol Imperialism Centralization and Resource Mobilazation in the Reign of the Grand Qan Möngke, 1251-59*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Minnesota, 1979, s. 38-63; Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke, 1251-59", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol: 46, No: 2, 1986, ss. 495-521; Sara Nur Yıldız, *Mongol Rule in Thirteenth-century Seljuk Anatolia: The Politics of Conquest and History Writing, 1243-1282*, C. 1, University of Chicago, Department of Near

Batinîler meselesini büyük ölçüde çözüme kavuşturan Hülâgû, 1258 yılında Sünnî İslam dünyasının başkenti olan Bağdat seferini çıkmıştır.[27]

3. Tabiatın Yasası yahut Halifenin Hurâfesi

Cihan hâkimiyeti mefkûresiyle hareket eden Moğollar, Anadolu'yu da tahakküm altına alarak diğer hedeflerine yönelmişlerdir.[28] Bu bağlamda Batinî kalelerini ele geçiren Hülâgû'nün Abbâsî Halifeliği'ne elçiler göndermesi son derece önemlidir. Oldukça sert bir üslup kullanarak Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh (1242-1258)'ı tehdit eden Hülâgû, bir an evvel onun da Moğol hâkimiyetini tanımasını istemiştir.[29] Müsta'sım-Billâh da Hülâgû'nün bu isteğine aynı üslupla cevap vermiştir. Yaşanan gelişmelere bakıldığında ikili arasındaki gerginliğin elçiler vasıtasıyla bir süre devam ettiği görülmektedir. Özellikle de Hülâgû'nün Bağdat'a geldiği takdirde kimseyi sağ bırakmayacağını ve her yeri ateşe vereceğini belirtmesi mezkûr gerginliği daha da arttırmıştır.[30] Ancak burada asıl üzerinde durulması gereken mesele Müsta'sım-Billâh'ın Hülâgû'nün bu tehditleri karşısında bazı hurâfeler ve bâtıl inançları da ortaya koyan cevabî mektubudur. Mektupta yer alan hurâfeler ve bâtıl inançlar daha çok Abbasîler ve Bağdat'a karşı düşmanlık besleyenler ve onlar üzerine harekete geçenlerin akıbetin ne olduğu hakkındadır. Zira Müsta'sım-Billâh tarih boyunca yaşanan olaylardan örnekler sunarak "manevi bir güç ile korunduklarını" ifade etmektedir. Halife'ye göre, kıyamete kadar ayakta kalmaya muktedir bir

---

Eastern Languages and Civilizations, Chicago 2006, s. 154-159; Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 43.

[27] Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 47; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî,* s. 162; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 570; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 34-35; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 297 ve 478; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 38-40; Ötemiş Hacı, *Çengiz-nâme*, s. 3; el-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 224; İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, Çev: Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 266; Bu sürece dair müstakil bir çalışma için bkz: Mustafa Aylar, *İlhanlılar Döneminde Bağdad (1258-1335)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

[28] İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 511-515; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 38.

[29] Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 592; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 30; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 32.

[30] Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 594-596; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 31-32.

güce sahip olan Abbasîler üzerine sefer düzenleyenlerden kimileri karın ağrısından ölmüş, kimileri yolda hezimete uğrayarak perişan olmuş, kimileri de Allah'ın öfkesine yakalanarak ordusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir. Şayet Moğollar da herhangi bir saldırıya geçerlerse onların akıbeti de farklı olmayacaktır.[31]

Sünnî dünyanın lideri konumunda olan Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh'ın kendini ve devletini bazı hurâfe ve bâtıl inançlarla korumaya çalışması son derece dikkat çekicidir. Dikkat çeken bir diğer husus ise göçebe kültürün önemli temsilcilerinden biri olan Moğollar'ın Halife'nin bu sözlerinden etkilenmiş olmalarıdır. Nitekim Şamanist bir gelenekten beslenen Hülâgû, bir yandan savaşa hazırlanırken diğer yandan da Müneccim Hüsameddîn ile görüşerek Halife'nin sözlerini değerlendirmesini istemiştir. Müneccim'in Hülâgû'ye verdiği cevaba bakıldığında Halife ile aynı düşüncede olduğu görülmektedir. Çünkü o da Abbasî soyuna ve Bağdat'a saldırmanın birçok uğursuzluk getireceğini dile getirmiştir. Müneccim'e göre Moğollar Bağdat'a saldırırlarsa; bütün atlar ölecek ve askerler hastalanacaktır. Ayrıca şiddetli bir fırtına çıkacak ve dünya büyük bir depremle harabeye dönecektir. Bir daha güneş doğmayacağı gibi yağmur da yağmayacak ve yerden bitki de çıkmayacaktır. Hatta o yıl Moğollar'ın büyük hanı da ölecektir.[32]

Müneccim Hüsameddîn'in bu sözleri karşısında oldukça etkilenen Hülâgû ondan bu olayların nasıl olacağına dair bir delil istemiştir. Fakat Müneccim Hüsameddîn'in "bunların yazılı olduğu bir kâğıttan" başka delili olmamıştır. Böylece bahşiler ve emirler söz birliği ederek Bağdat'a girmenin bir sakıncası olmadığına kanaat getirmişlerdir. Hülâgû tam olarak tatmin olmak adına bu defa da İranlı âlim ve filozof olan Hâce Nasîrüddin Tûsî ile bir görüşme yapmıştır. Ünlü filozof, Hülâgû'nün kendisini sınamak istediğini düşünerek Müneccim Hüsameddîn'in gerçekleşeceğini iddia ettiği hiçbir olayın olamayacağını ifade etmiştir. Bu iddialar neticesinde Hülâgû'nün talimatıyla ünlü filozof ve müneccim arasında bir tartışma tertip edilmiştir. Tartışma esnasında Nasîrüddin Tûsî: "Müslümanlar'ın ortak görüşüyle büyük sahabeden birçoğu şehit oldular ve hiçbir fesat ortaya çıkmadı. Horasan'dan Tahir, Me'mun'un hükmüyle gelip kardeşi Muhammed Emin'i öldürdü. Mütevekkil'i, oğlu emirlerle birlikte öldürdü ve Muntasır'ı ve Mu'tez'i, emirleri ve köleleri öldürdüler."[33] Bütün bunlar yaşanırken hiçbir fesat çıkmadı, güneş doğmaya devam etti, yağmur da hala yağmaktadır. Öldürülen bunca sahabe ve halifeye rağmen yerden bitkiler

[31] Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 35.
[32] Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 37.
[33] Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 38.

çıkmaya devam ettiği gibi şiddetli bir fırtına ile birlikte büyük bir deprem de görülmüş değildir mealinde bir konuşma yapmıştır. Bu sözler karşısında Hülâgû "o zaman ne olur" diye sorunca Nasîrüddin Tûsî de haklı olarak "Halife'nin yerine Hülâgû olur" cevabını vermiştir. Reşîdüddin Fazlullah, bu tartışmadan sonra Hülâgû'nün durumunu "âlimin sözlerinden pâdişâhın yüreği ilkbaharda lâle gibi açıldı" mısralarıyla ifade etmektedir.[34]

Selçukluları tarihinin en önemli kaynaklarından *Müsâmeretü'l-aḫbâr* adlı eseriyle tanınan tarihçi Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî (ö. 1332-33) ise Nasîrüddin Tûsî'nin konuşmasına dair değerlendirmelerde bulunurken (muhtemelen Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh ve Müneccim Hüsameddîn'i kastederek) şunları ifade etmiştir: "Bunlar akla aykırı konuştular. Müminlerin emiri Osman'ı ve Ali'yi öldürdüler. O zaman gök, yağmur yağdırma görevini bırakmadı. Üstelik onlar Hazreti Peygamberin yakınlarından, halifelerin en seçkinlerinden ve en büyüklerindendiler. Öyleyse Halife Müsta'sım'ın öldürülmesiyle gök, güneş ve gezegenler görevlerini niye yapmaz olsunlar? Bu konuda Allah'ın elçisi şöyle buyuruyor: Ay ve güneş, Allah'ın işaretlerinden iki işarettir. Herhangi birinin ölümüyle tutulmazlar."[35]

Hülâgû, Abbasîler üzerine sefer düzenlediği takdirde herhangi bir felâkete uğramayacağından emin olduktan sonra harekete geçmiş ve kısa sürede Bağdat'ı almıştır. Ayrıca son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'ı öldürerek uzun bir süredir siyasî gücünü yitiren Abbasîler'e de son vermiştir.[36] Abbasîler'in Moğollar tarafından yıkılması da birçok hurâfe ve bâtıl inançları beraberinde getirmiştir. Bu noktada özellikle "Kâbe'nin siyah örtüsünün yere düşmesi" olayı zikredilmeye değerdir. Zira bu olay yaşanan bazı tarihî gelişmelerin İslâm toplumları nazarında nasıl yorumlandığını ortaya koyması açısından da önemlidir. Kaynakların ifadesine göre, Bağdat'ın Moğollar tarafından işgalinden önce yaşanan bazı büyük salgınlar, kıtlıklar, doğal felâketler, nedeniyle yaklaşık dört sene Hicaz'a dışarıdan hacı adayı gelmediğinden Halife Müsta'sım-Billâh tarafından Kâbe'nin örtüsü yenilenmemiştir. Tam da bu yıllarda Mekke'de meydana gelen fırtına sebebiyle yıpranan Kâbe'nin siyah örtüsü yere düşmüş ve neticede Kâbe bir süre örtüsüz kalmıştır. Aslında neden sonuç ilişkisi bağlamında son derece

---

[34] Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 38.

[35] Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 38; Bu rivayete dair bazı değerlendirmeler için bkz: Murat Tural, "Hülâgû Han'ın Bağdat'ı İstilası (1258) ve Tahribe Teşvik Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 10, Sayı: XXX, 2017, s. 24-25.

[36] Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 596-597; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 47; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi,* s. 568; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 33; Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 39; Kazvinî, *Târih-i Güzide,* s. 297; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî,* s. 158; İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî,* s. 234-235.

olağan bir durum gibi görünen bu gelişme, bazı müellifler tarafından Abbasîler'in çöküşüne bir işaret ve *Moğol belâsına* bir delâlet olarak nakledilmiştir. Bu iddiaya gerekçe olarak da Kâbe'yi bakımsız bırakarak İslâm'ın hizmetkârlığı görevini yerine getiremeyen Abbasîler'in artık Müslümanlar üzerinde bir hâkimiyetleri kalmadığı gösterilmiştir.[37] Görüldüğü üzere bir yandan Abbasî iktidarı kendi "kutsal soyunu" koruma altına almak için bazı hurâfeler ve bâtıl inançlara umut bağlarken, bu kutsal soyun görevini yerine getirmediğini düşünen bazıları da onların Moğollar tarafından yıkılışını yine benzer inançlarla dile getirmektedir.

Abbasîler'in yıkılışını bazı hurâfeler ve bâtıl inançlara bağlayan temayüller bizzat son Abbâsî halifesinin öldürülmesi meselesinde de kendini göstermiştir. İlginçtir ki Moğollar safında Bağdat'ın işgalinde birçok yıkım ve katliamda rol oynayan bazı Müslümanlar, Müsta'sım-Billâh'ın öldürülmesi esnasında büyük bir telaşa kapılmışlardır. Çünkü onlara göre, Halife'nin kanını yere dökmek büyük felâketler meydana getirecektir.[38] Fakat onların kutsal kanı yere dökmemek için gösterdikleri yoğun çaba Halife'yi kurtarmaya yetmemiş bilakis konulduğu bir çuvalda sürekli tekmelenmek suretiyle öldürülmüştür.[39]

Sonuç ve Değerlendirme

Moğollar, doğudan batıya esen bir fırtına gibi bir yandan coğrafyaların siyasî dengelerini değişirken, diğer yandan değişen siyasî dengelere bağlı olarak toplumların dinî ve düşünsel yapılarını da etkilemiştir. Zira siyasi ve askeri bir deha addedilen kurucu lider Cengiz Han'ın başlatmış olduğu istilâ hareketiyle birlikte Ortaçağ'da devletlerin ve toplumların kaderi yeniden belirlenmiştir. Adını ve gücünü Tanrı'dan aldığını iddia eden Cengiz Han, çok kısa bir süre zarfında dönemin en güçlü devletleri olan Çin, Karahıtaylar ve Hârizmşahlar ile mücadele edebilecek bir güce erişmiştir. Birçok liderin

---

[37] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, C. 13, Çev. Mehmet Keskin, Çağ Yayınları, İstanbul 1994, s. 321; Michael Walters Dols, *The Black Death in the Middle East,* Princeton University Press, 1977, s. 143-194; Eyüp Öztürk, *Velilik ve Delilik Arasında İbnu's-Serrâc'ın Gözünden Muvelleh Dervişler,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 55; Muhammed Said Güler, *Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 68-71; İstilâ sürecinde meydana gelen olaylara dair benzer değerlendirmeler için bkz: Eyyüp Yılmaz, "Moğollar Zamanında İslâm Toplumlarında Görülen Bazı Doğal Âfetler ve Salgın Hastalıklar", *Zamanın İzleri: Salgın*, Ed: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2021, s. 103-107.

[38] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî,* s. 162; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi,* s. 570; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 38.

[39] Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî,* s. 162; Abû'l-Farac*, Abû'l-Farac Tarihi,* s. 570.

hedefi olan Çin'e ulaşması da uzun sürmemiştir. Cengiz Han öncülüğünce Moğollar Çin seferinin akabinde Karahıtaylar'ı ortadan kaldırmış ve Hârizmşahlar ile sınır komşusu haline gelmiştir. Yaşanan bazı hadiseler Moğollar ile Hârizmşahlar'ı karşı karşıya getirmiş ve mücadeleler kaçınılmaz olmuştur. Moğollar gibi dinamik bir güce karşı koyamayan Hârizmşahlar, yüzyıllar boyunca Türk-İslâm medeniyetinin başlıca ilim ve kültür merkezleri olan Semerkand, Buhara, Hârizm, Mâverâünnehir, Horasan ve İran gibi coğrafyalarını onların hâkimiyetine bırakmıştır.

Hakimiyetini oldukça geniş coğrafyalara yaymayı başaran Cengiz Han, ilerlemiş yaşına rağmen katılmış olduğu son seferinde yakalandığı hastalığın pençesinden kurtulamamış ve 1227 yılında vefat etmiştir. Cüveynî tarafından cihan hükümdarı olarak nitelendirilen Cengiz Han'ın ölümünden kısa bir süre sonra Mengü Han döneminde yeniden toparlanıp harekete geçen Moğollar'ın hedefleri arasına Batinîler ve Abbasîler de eklenmiştir. Bu görev ağabeyi Mengü Han tarafından kardeşi Hülâgû'ye verilmiştir. Kısa sürece Batinî meselesini Moğollar lehine halleden Hülâgû, yönünü Bağdat'a çevirmiştir. Böylece Şamanist Moğollar ile Sünnî İslam dünyasının lideri olan Abbasîler karşı karşıya gelmiştir.

Moğollar tarafından tehdit edilen Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh'ın kendini ve devletini bazı hurâfe ve bâtıl inançlarla korumaya çalışması son derece dikkat çekicidir. Halife'ye göre, Abbasî hanedanının temelleri öyle sağlamdır ki kıyamete kadar ayakta kalacaktır. Zira tarih bunun en güzel şahididir. Çünkü nice şahlar, hüsrevler ve sultanlar bu temelleri yıkmak için harekete geçmişlerse sonları hüsran olmuştur. Bunlardan bazıları "Allah'ın öfkesinden" kara borana yakalanmış ve telef olmuştur. Şayet Moğollar da bu yola tevessül ederlerse onların akıbeti de farklı olmayacaktır. Elbette bu ve benzeri sözler halifenin hurâfeleridir. Zira Allah'ın tabiat için koymuş olduğu bir yasa var ve bu yasa herhangi bir şahıs yahut soyun devamı için istisna kabul etmemektedir. Fakat olayların seyrinden anlaşılmaktadır ki halifenin bu hurâfesi bazı kesimler tarafından kabul görmüştür. Bu noktada çalışmanın merkezinde yer alan Müneccim Hüsameddîn son derece güzel bir örnek teşkil etmektedir. Hülâgû'nün talimatıyla halifenin sözlerini değerlendiren Müneccim, adeta onu teyit etmiş ve yedi büyük felâketin yaşanacağını sözlerine eklemiştir. Müneccim Hüsameddîn'den sonra şamanların da görüşünü alan Hülâgû, nihayette İranlı âlim ve filozof olan Hâce Nasîrüddin Tûsî ile bir görüşme yapmıştır. Hâce Nasîrüddin Tûsî, halifenin ve Müneccim Hüsameddîn'in sarf ettiği sözlerin gerçeği yansıtmadığını dile getirmiştir. Ayrıca İranlı âlim ve filozof tarihten örnekler seçerek; öldürülen bunca sahabe ve halifeye rağmen yerden bitkiler çıkmaya devam ettiği gibi şiddetli bir fırtına ile birlikte büyük bir deprem de görülmüş değildir mealinde bir konuşma yapmıştır. Hâce Nasîrüddin Tûsî bu

sözleriyle Hülâgû'yü ikna etmiş ve Bağdat kısa sürede Moğol hakimiyetine girmiştir. Moğollar Bağdat'ı işgal ederken ne Halife Müsta'sım-Billâh'ın ne de Müneccim Hüsameddîn'in bahsettiği herhangi bir felâket yaşanmamıştır. Üstelik son Abbasî halifesi, kaderin bir cilvesi olarak başka bir hurâfenin etkisiyle bir çuvalda sürekli tekmelenmek suretiyle öldürülmüştür.

Kaynakça

ABDULKERİM KUŞEYRÎ, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

AKNERLİ GRİGOR, *Okçu Milletin Tarihi*, Çev: Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

ALÂÜDDÎN ATÂ MELİK CÜVEYNÎ, *Târîh-i Cihângüşâ*, C: 1, Neş: Mirza Muhammed Kazvînî, Tahran 1389.

ALLSEN, Thomas T., "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke, 1251-59", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol: 46, No: 2, 1986.

ALLSEN, Thomas Theodore, *Politics of Mongol Imperialism Centralization and Resource Mobilazation in the Reign of the Grand Qan Möngke, 1251-59*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Minnesota 1979.

ALTINTAŞ, Ramazan, "İslâm Anlayışında Bid'at ve Hurâfenin Çerçevesi", *Dini Araştırmalar*, C: 6, S: 16, 2003.

ARPAGUŞ, Hatice K., "Mitoloji, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 25, (2003/2).

AYLAR, Mustafa, *İlhanlılar Döneminde Bağdad (1258-1335)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

BALABAN, Tuğrul, *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

BLESSİNG, Patricia, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, Çev. Merve Özkılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

CARMODY, Denise Lardner, John Tully Carmody, *Mysticism: Holiness East and West,* Oxford University Press, New York 1996.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hurafeler ve Batıl İnanışlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.

DOLS, Michael Walters, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, 1977.

EBÜ'L-FEREC-İBNÜ'L-İBRÎ, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Çev: Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

EL-KALKAŞENDÎ, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*, Çev: Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

GÖLCÜK, Şerafettin, "Esâtîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 11, 1995, ss. 359-360.

GREGORY ABÛ'L-FARAC (BAR HEBRAEUS), *Abû'l-Farac Tarihi*, C: II, Süryanice'den İngilizce'ye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye çeviren, Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

GÜLER, Muhammed Said, *Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

GÜNDÜZ, Şinasi, *Mitoloji ile İnanç Arasında -Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerinde Yazılar-*, Etüt Yayınları, Samsun 1998.

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-YI KAZVINÎ, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

HEI TA SHI LU, "Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar", *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Çev: Ankhbayar Danuu, Yayına Haz: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

HODGSON, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih Orta*

Dönemlerde İslâm'ın Yayılışı, C. 2, Çev. Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

HUCVIRÎ, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

İBN BİBİ, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, C: 1, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, C. 13, Çev. Mehmet Keskin, Çağ Yayınları, İstanbul 1994.

İBNÜ'L-ESÎR, *İslâm Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, C: 12, Çev: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Damar Yayınları, İstanbul 1987.

İBNÜ'T-TIKTAKA, *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, Çev: Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

İNAN, Abdülkadir, *Hurâfeler ve Menşeleri*, Nur Matbaası, Ankara 1962.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

KERÎMÜDDİN MAHMUD-I AKSARAYÎ, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

KILIÇ, Cevdet, *Hak Dini ve Halk Din*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Haz: Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Tarih-i Dinîsi*, Haz: Metin Ergun, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

KÖSE, Ali ve Ali Ayten, "Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: IX, S: 3, 2009.

MANGHOL-UN NIUÇA TOBÇA'AN (YÜAN- CH'AO PI-SHI), *Moğolların Gizli Tarihi (Yazılışı: 1240)*, Çev: Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

MESUDÎ, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, Mütercim: Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

MİNHÂC-I SIRÂC EL-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsırî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, Çeviri ve Notlar: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

OCAK, Ahmet Yaşar, "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi" Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir "mise-en-question" Denemesi)", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C: 6, S: 1, 2009, ss. 137-163.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Mevlânâ Önce Kendi Zaman ve Zemininin İnsanıdır yahut Mevlânâ'yı Doğru Anlamak Üzerine", *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi Makaleler-İncelemeler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, ss. 194-214.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Tarihsel Süreç İçinde Türklerin İslâm Yorumu (Tarih Boyunca Türkler ve İslâm Problemine Genel Bir Bakış Denemesi)", *Türkler, Türkiye ve İslâm (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, ss. 23-76.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

ÖTEMİŞ HACI, *Çengiz-nâme*, Haz: İlyas Kemaloğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları*

(1295-1304), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu", *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar ve İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

ÖZTÜRK, Eyüp, *Velilik ve Delilik Arasında İbnu's-Serrâc'ın Gözünden Muvelleh Dervişler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

SIMON O'MEARA, *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fes Labirentinin Sınırlarında*, Çev: Hatice Orman Topçu, Açılım Kitap, İstanbul 2014.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

SUZUKI, D. T., *Mysticism: Christian and Buddhist*, Routledge, London 2002.

ŞAHİN, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

ŞAHİN, Haşim, *Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler, Dervişler, Fakihler, Gaziler (1300-1400)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

TURAL, Murat, "Hülâgû Han'ın Bağdat'ı İstilası (1258) ve Tahribe Teşvik Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 10, Sayı: XXX, 2017, ss. 21-50.

TURAN, Osman, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica*, No: 4, 1955, ss. 77-90.

UYAR, Mustafa, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Orta Çağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

VLADIMIRTSOV, B.Y., *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev: Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Hurafe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 18, 1998.

YEL, Ali Murat, "Hurafe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 18, 1998, ss. 381-382.

YILDIZ, Sara Nur, *Mongol Rule in Thirteenth-century Seljuk Anatolia: The Politics of Conquest and History Writing, 1243-1282*, C. 1, University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Chicago 2006.

YILMAZ, Eyyüp, *Tasavvuf'un Anadolu'ya Yayılmasında Moğol İstilâsı'nın Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015.

YILMAZ, Eyyüp, "Moğol İstilâsına Dair İki Farklı Aktarım Biçimi: Tarihî Kaynaklar ve Menakıpnameler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S: 98, 2021, ss. 41-64.

YILMAZ, Eyyüp, "Moğollar Zamanında İslâm Toplumlarında Görülen Bazı Doğal Âfetler ve Salgın Hastalıklar", *Zamanın İzleri: Salgın*, Ed: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2021.

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.